

RAZGOVOR: DOC. DR. SC. IVICA MIŠKULIN

Razgovarao: Damir Kopljar¹

Ivica MIŠkuljin rodio se u Slavonskom Brodu 13. kolovoza 1979. Nakon završetka gimnazije („Matija Mesić“ u Slavonskom Brodu, jezični smjer) 1997. upisao je studij povijesti i sociologije na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu, gdje je diplomirao 2002. te time postigao stupanj prof. povijesti/sociologije. Godine 2005. postigao je stupanj magistra znanosti (humanističke znanosti, polje povijest) na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu (naziv magistarskog rada: „Demokratska stranka u Slavoniji i zapadnom Srijemu 1919.-1924.“). Godine 2009. postigao stupanj doktora humanističkih znanosti (u području povijesti) na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu (tema doktorske disertacije: „Međunarodna zajednica i zapadna Slavonija 1991.-1995.“). Godine 2002. zaposlen je u službi asistenta na Hrvatskom institutu za povijest, u Podružnici za povijest Slavonije, Srijema i Baranje (u okviru znanstveno-istraživačkog projekta „Demokratski pokret, velikosrpska agresija i Domovinski rat u istočnoj Hrvatskoj“). Godine 2011. zaposlen je u statusu docenta na Hrvatskom katoličkom sveučilištu. U listopadu 2009. izabran je u znanstveno zvanje znanstveni suradnik, a u rujnu 2013. u znanstveno zvanje viši znanstveni suradnik. U studenom 2011. izabran je znanstveno-nastavno zvanje docent i na radno mjesto docenta. U veljači 2017. izabran je u znanstveno-nastavno zvanje izvan-

¹bacc. hist., IV Trnava, 10 000 Zagreb, damirhuawei14@gmail.com

rednog profesora i na radno mjesto izvanrednog profesora. U veljači 2018. izabran je u znanstveno zvanje znanstveni savjetnik. Središnja tema znanstvenog rada mu je suvremena politička povijest Hrvatske, s posebnim naglaskom na razdoblje stvaranja Republike Hrvatske i razdoblje između dvaju svjetskih ratova. Također, od 2006. najprije u okviru studijskog programa studija povijesti i kroatologije Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu, a od 2010. i u okviru studijskog programa povijesti Hrvatskog katoličkog sveučilišta u Zagrebu nositelj je brojnih kolegija. Aktivno se služi engleskim i njemačkim jezikom.

Na početku, želimo Vam zahvaliti jer ste pristali izdvojiti svoje vrijeme i odgovoriti na sljedeća pitanja.

Ideja europskih integracija u snažnoj se mjeri javlja u nakon Drugoga svjetskog rata. Možete li nam opisati kakvo je bilo političko i ekonomsko stanje u poslijeratnoj Europi te kako je ono imalo utjecaj na proces europskih integracija?

Integracija koju danas zovemo Europska unija ima početke u fenomenu koji bismo trebali definirati praktičnom nuždom. U ozračju Hladnoga rata, sovjetske prijetnje i nezanemarive popularnosti komunizma, imperativ obnove Zapadne Europe nije bio zamisliv bez povratka Njemačke. Belgiji, Nizozemskoj i Francuskoj trebali su gospodarski jaki, ali vojno slabi Nijemci. Nakon praškoga puča i blokade Berlina (1948.-1949.), Francuzi (Monnet) su odigrali prvi potez koji s pravom valja nazvati jednom od većih diplomatskih revolucija XX. stoljeća u Europi: predložili su postavljanje cjelokupne francuske i njemačke proizvodnje čelika pod zajednički nadzor i upravu, unutar strukture (ili organizacije) koja će biti otvorena i drugim europskim zemljama. Bilo je to zanimljivo i praktično rješenje za francuske i njemačke probleme: Pariz će imati kontrolu nad vitalnim resursima velikog susjeda (Ruhr i dru-

go), dakle i oslabljenog potencijalnog protivnika s istočne strane Rajne, a Nijemci (doduše samo Zapadna Njemačka) otvorena vrata za povratak u društvo prihvaćenih država i naroda Europe. Klasična pragmatika koju danas znamo kao Schumanov plan (ili deklaraciju), predstavljen je javnosti i Amerikancima 9. svibnja 1950., a iz kojega je u travnju iduće godine potpisan Pariški ugovor, tj. nastala Europska zajednica za ugljen i čelik. U ovom trenutku, važno je istaknuti, također još nestrukturirani nacrt budućega zajedničkog europskog prostora.

Krajem Prvoga svjetskog rata uspostavljena je politika koja je imala za cilj Njemačku onemogućiti u ikakvome budućem uzdignuću do statusa velike sile. Takva politika se pokazala pogrešnom i u dobroj je mjeri pogodovala nastanku nacizma. Nakon Drugoga svjetskog rata dolazi do drukčijeg principa, koji se najbolje ogleda kroz Schumanovu deklaraciju. Možete li nam objasniti zašto je ona bitna i zašto se smatra temeljnim dokumentom koji će započeti europsku integraciju?

Sve navedeno danas je teško razumjeti ako ne znamo u kolikoj su mjeri tadašnji Nijemci smatrani europskim izopćenicima. Evo jednog primjera: u prvim poslijeratnim godinama gotovo nitko nije htio odigrati nogometnu utakmicu sa Zapadnim Nijemcima! Dakle, kada je Schuman 9. svibnja 1950. predstavio Deklaraciju, upustio se nepoznato i to u dvostrukom smislu: s jedne strane napustio je dotadašnji smjer francuske vanjske politike (savezništva kojima je cilj bio kontrola Njemačke, a ponekad i okupacija dijelova njemačkoga teritorija), a s druge je dojučerašnjem agresoru ponudio priliku za legitiman povratak na europsku scenu. Francuski potez ulazi u red prijelomnih događaja moderne povijesti. Schumanov plan naravno nije predviđao buduću strukturu zajedničkoga europskog prostora, posebno njezin današnji oblik. Ipak,

Europsku zajednicu za ugljen i čelik činilo je šest država zapadne Europe koje su pokazale spremnost vlastite interese pokušati ostvariti u ozračju suradnje, a ne ratovima.

Kada govorimo o početcima europske integracije, ne možemo zaobići Konrada Adenauera. Kao prvi poslijeratni kancelar u Njemačkoj ostvario je povijesno pomirenje s Francuskom i definitivno usmjerio Njemačku prema demokraciji i miru. Koliko je važna Adenaurova uloga u početcima europskih integracija?

„Das ist unser Durchbruch!“ ili „Ovo je naša prilika/naš proboj!“ bila je prva reakcija velikog Adenauera na Schumanov plan. Smatram kako je izvrsno pogođena, odnosno pokazuje bit zapadno-njemačkih kalkulacija s Europskom zajednicom za ugljen i čelik. Dakle, prvi put nakon Drugoga svjetskog rata Nijemci su ušli u članstvo jedne međunarodne organizacije u statusu jednakom drugima (tj. ne kao poraženi), i još k tomu potvrdili svoju vezanost uz zapadni savez, ili upravo kako je oduvijek želio Adenauer. Ne čudi stoga kako je Zapadna Njemačka prva ratificirala Schumanov plan. Adenauer i drugi kršćanski demokrati koji su stajali iza ovog prvoga projekta zajedničkog europskog prostora još jučer su promatrali raspad njihova svijeta, okupaciju i ponegdje građanski rat, pa su logično u ekonomskoj i kulturnoj suradnji te sjedinjenju suvereniteta Francuske, Belgije, Nizozemske, Zapadne Njemačke, Luksemburga i Italije vidjeli izlaz iz ništavila.

Europske integracije odvijale su se postepeno i kroz brojne dokumente. Možete li nabrojati najbitnije dokumente iz rane faze europskih integracija te nam objasniti u čemu je njihova važnost?

Ne zamjerite, ali odgovor na ovo pitanje zahtijevao bi veći prostor. Spomenut ću stoga dva koja smatram posebno važnima. Prvi je Rimski sporazum potpisan 25. ožujka 1957. (stupio na snagu po-

četkom 1958.) kojim je uspostavljena Europska ekonomska zajednica. S razlogom ga treba smatrati novim odgovorom na nevolje, ili još jednom praktičnom nuždom. Sada, uslijed problema dekolonizacije koji su pogodili niz zapadnoeuropskih zemalja i imperativa gospodarskog rasta, šest država članica odlučilo je ukloniti dobar dio zaprjeka međudržavnoj ekonomskoj suradnji. Otuda sporazum donosi promociju izvoza, preusmjeravanje resursa od starih prema novim industrijama i poticaje favoriziranim sektorima poput poljoprivrede. U ekonomskom smislu eksperiment je odlično uspio, dok je ocjena političkoga razvoja očekivano ambivalentna. Nesumnjivo je kako je Europska ekonomska zajednica do početka 1970-ih postala francusko-njemački kondominij, kojemu su Francuzi određivali politički smjer, a Nijemci davali ekonomsku podlogu. Isto je tako jasno kako je projekt zajedničkoga europskog prostora nekako uspio preživjeti, kako je ekonomski napredovao i kako su druge europske države počele pokazivati sve jači interes njegovu pridruživanju. U više-manje istom obliku, ali proširenom sastavu, projekt se održavao do kraja Hladnoga rata, kada je nastupila nova institucionalna i financijska revolucija. Govorim o Mastroškom sporazumu ili Ugovoru o Europskoj uniji iz 1992. Kako je poznato, tada je uspostavljena zajednička europska valuta (euro), a opet se iza svega nalazi nova integracija Njemačke (sada ujedinjene) u zapadne integracije: u kratkim crtama, Pariz je uvjerio Bonn na napuštanje njemačke marke te uvođenje uvećane njemačke države u mrežu zajedničkih europskih zakona, pravila i dogovora. S druge strane, Nijemci su novoj integraciji nametnuli gotovo drakonske uvjete, u prvom redu zavisnost nove valute o financijskim principima njemačke središnje banke, a to su niska inflacija i minimalni deficiti. Vjerujem kako neke dojučerašnje i još uvijek postojeće probleme Europske unije prepoznajete u poražavajućem manjku fleksibilnosti za prilagodbu tih pravila.

Kako god, Mاستriški sporazum važan je zbog još tri razloga: dao je novi zamah NATO savezu (budući Francuzi nisu bili oduševljeni brzim pristupom države istočne i jugoistočne Europe, njihovo će članstvo u zapadnom vojnom savezu biti neka vrsta predvorja zajedničkog europskog prostora), uskrs javnog interesa za Europsku uniju (do kraja Hladnog rata europska problematika bila je ekskluzivna za anonimne službenike Bruxellesa, a zatim je postala stvar javnih rasprava) i otvaranje prostora za integraciju gotovo cjelokupne Zapadne Europe (istočna i jugoistočna još su morale čekati).

Kakav su stav prema stvaranju jedinstvene europske zajednice imale tadašnje super sile SAD i SSSR?

Nema dvojbe kako bez SAD-a ne bi bilo ni Europske zajednice za ugljen i čelik, a kasnije ni Europske ekonomske zajednice i Europske zajednice. Američki sigurnosni kišobran štitió je Zapadnu Europu, a time joj i dao priliku za autonoman razvoj. Kasnije priče o tomu kako je npr. Rimski sporazum odgovor na američku supremaciju obične su bajke i snovi europskih propagandista. Europska unija se očekivano izraženiije izmiče ispod američkog kišobrana tek nakon kraja Hladnoga rata, a prvi iskorak u polje međunarodne politike porazno je završio (ratovi na području bivše Jugoslavije). Za Moskvu je zajednički europski prostor (pod bilo kojim nazivom) tijekom Hladnoga rata ne više od prolazne neugode i mjestom gdje se pokušava unijeti razdor unutar zapadnoga saveza.

Jesu li europske integracije rezultirale uspjehom, i ako jesu koje bi pojedine uspjehe posebno izdvojili?

Jedan je britanski povjesničar s pravom zaključio kako, kada sve uzmete u obzir, tj. zbrojite pozitivne pojavnosti i zatim oduzmete negativne, Europska unija je dobar fenomen (*good thing*). U potpunosti se slažem s tim stavom. Ekonomske koristi od članstva

u Europskoj uniji su sasvim opipljive i to moraju priznati čak i najglasniji euroskeptici. Dalje, današnji interesi država članica Europske unije toliko su međusobno integrirani i isprepleteni, da je zamisao rata između njih u punom smislu riječi apsurdna. Tu je zanimljivo primijetiti kako Europska unija nema mehanizama za prevenciju rata, a on se (na sreću, naravno) ipak i ne događa. Sloboda putovanja, rada i studiranja nezabilježena je u europskoj povijesti, i to je također nesumnjiva zasluga Europske unije. Ističem da Europska unija (premda još uvijek sporije od recimo SAD-a) sve jasnije pokazuje kako je sposobna učiniti pozitivnu krivulju učennja, tj. izvući korisnu pouku i primijeniti je u kriznoj situaciji. Ali, bez pretjeranih čestitki ovdje: neuspjesi Europske unije i danas nas znaju neugodno iznenaditi.

**Jesu li europske integracije imale utjecaja na proces demokrati-
zacije koji se sedamdesetih događa u zemljama kao što su Portu-
gal, Španjolska i Grčka? Ukoliko jesu, što je to toliko privlačno
u ideji ujedinjene Europe, da se bivše diktatorske zemlje odriču
svoje diktature i započinju put europskih integracija?**

Nedvojbeno. Naime, kako u sedamdesetim godinama prošlo-
ga stoljeća tako i danas: nije moguće postati članom Europske
zajednice ili Europske unije ako država nije utemeljena na de-
mokratskim temeljima. Premda uz neke poteškoće, mislim kako
nije potrebno posebno dokazivati kako su Grčka, Portugal i Špa-
njolska danas slobodnije i bogatije države negoli su bile prije
priklučenja Europskoj uniji. U zadnjih četrdesetak godina u
tim državama nema vojnih pučeva, nasilnih prevrata, oružanih
sukoba, ali ni, nemojte zaboraviti, bankrota. Korisno je ovdje
podsjetiti vaše čitatelje kako je ulazak u Europsku uniju posve
dobrovoljan ako neki režim ne želi liberalizaciju (ili preduvjet za
članstvo) treba zaključiti kako se radi o ogrezloj diktaturi koja

ne želi vlastitim građanima dati pravo na slobodu izbora. Takav je slučaj u 1980-ima bila komunistička Jugoslavija.

Kakvu budućnost predviđate za Europu? Hoće li se ići u sve snažniji proces političkog ujedinjenja i stvaranja „Sjedinjenih Europskih Država“ ili će pobijediti ideja koja se zalaže za ekonomsko ujedinjenje, ali i opstanak snažnih i suverenih nacionalnih država.

Smatram kako konačnu pobjedu u kraćem roku neće odnijeti nijedna od struja koje navodite. To onda znači nastavak postojeće neprofiliranosti Europske unije, uz sve probleme koje nije teško pretpostaviti. Ako me pak pitate u smislu nezahvalnog zadatka pogađanja, pretpostavljam kako će se zajednički europski prostor izgrađivati u dva (samo na prvi pogled) međusobno suprotstavljena smjera, a to su supsidijarnost i centralizacija. Primjerice, mislim kako je potpuno jasno kako Europska unija treba zajedničke oružane snage, a mogao bih se kladiti kako će sastojati od nacionalnih komponenata. Opet, uspostaviti će se i niz novih zajedničkih institucija te organizacija, poput policije, istraživačkih projekata i slično. Nagon za preživljavanjem orijentirat će Europsku uniju u smjeru zadovoljavanja potreba nacionalnih država tako da se ne treba pribojavati njihova nestanka. Važno je još na umu imati kako zajednički europski prostor evo već sedamdeset godina izmiče svakom obliku usporedbe (možda su mu najbliži, premda ni izbliza do kraja istovjetni, primjeri pruska carinska unija i švicarska konfederacija) tako da možda svjedočimo nastanku sasvim novog oblika nadnacionalne organiziranosti.

Koji je razlog za izlazak Velike Britanije iz Europske Unije?

Kada studentima pokušavam objasniti kako uloga emocija u političkom životu ni izdaleka nije prevladana, uzimam upravo primjer

Velike Britanije. Podsjećam, ta je država dugo i uporno odbijala pozive priključivanja Europskoj zajednici za ugljen i čelik te Europskoj ekonomskoj zajednici, čemu je pogodovala nesposobnost tamošnjih elita da racionalno pretpostave izgled Velike Britanije u poratno doba. Ako već ne do 1950., onda je do 1957. Londonu trebalo biti potpuno jasno kako je bogatstvo imperija samo stvar slavne prošlosti, a posebni odnosi s Amerikancima samo zgodan propagandni motiv. Svejedno je dugo prevladavao iracionalni stav da se ne želi imati previše upliva u kontinentalne poslove. U novije vrijeme žalosnu epizodu koju poznamo kao Brexit uzrokovala je promašena politička kalkulacija tadašnjeg premijera Davida Camerona iz koje je (slijedeći zakonitost nepredvidivih posljedica) proizašla nacionalističko-suverenistička halabuka, tj. opet prosuđivanje temeljem emocije, a ne hladnog razuma. Ja ni danas ne vidim koje je ekonomske koristi London dobio izlaskom iz Unije, a posve je jasno koje je gospodarske pogodnosti izgubio. (Predlažem da pogledate kako se osjećaju u Cityu!) Podsjećam, Velika Britanija je u Europskoj uniji uživala povlašten status. Cjelokupna epizoda nam pokazuje kako se Europska unija ne smije uzimati zdravo za gotovo, a posebno samo kao bankomat.

Za zadnje pitanje vratit ćemo se na početak i citirati jedan dio iz Schumanove deklaracije koji kaže sljedeće: „Europa se neće stvoriti odjednom ili prema jednom jedinstvenom planu. Izgradit će se putem konkretnih postignuća koja će prvo stvoriti istinsku solidarnost“. Iz te rečenice vidimo kako je solidarnost temeljna vrijednost Europe. Smatrate li da je ta ideja solidarnosti bila iznevjerena tokom velike financijske krize 2008. godine kada je Grčka molila za pomoć, jeftine kredite i otpis dugova. Također, je li solidarnost dovedena u pitanje početkom korona krize kada je Italiji nedostajalo lijekova i liječničkog osoblja, a

umjesto Europske unije, koja u početku nije pomagala, slavodobitno su po Italiji raspoređeni vojno-liječnički timovi iz Rusije i Kine?

Najbolje što se može reći za djelovanje Europske unije u odnosu na krizne situacije koje ste naveli u pitanju jest: neka se nikad više ne ponovi tako dug i mučan dolazak do rješenja problema! Koliko je meni poznato, mnogi odlučujući akteri dobro su znali kako Grčku mogu izvući samo zajedničke europske obveznice (euroobveznice), iza koje mora stajati drugačija uloga Europske središnje banke i naravno Njemačke. Svejedno je mrcvarenje Grčke trajalo neugodno dugo, da bi na kraju ipak proveli rješenja koja ste sami naveli. Jednako vrijedi i za iskustvo korona krize: na početku nesposobnost i kompromitacija, a sada Europski plan oporavka i cjepiva koliko hoćete! Ne sumnjam kako će Europska unija uspješno riješiti i sljedeću krizu, ali nisam uvjeren da opet nećemo morati na to dugo čekati.

Bonus pitanja

Konrad Adenauer izjavio je 1951.: „Proces integracije i stvaranja većih zajednica naroda služi održanju zapadno-kršćanskih vrijednosti koje daju smisao našem životu. Nadalje, on služi socijalnom napretku i materijalnom blagostanju, što se u demokratskom svijetu može postići ne u suprotnosti, nego u skladu sa slobodom osobe i naroda“. Može li se reći kako je Europska unija, odnosno integracije koje su prethodile tome nazivu, utemeljena na kršćanskim vrijednostima? Kako s time stvar stoji danas?

Smatram kako više jesu nego nisu. Znam da Vas ovakav odgovor neće zadovoljiti, ali ja upravo tako vidim situaciju. Pogledajmo zato činjenice. Europska unija danas je jedini miroljubivi imperij globalnog domašaja, najveći davatelj humanitarne pomoći na svijetu i prostor najvećeg stupnja poštivanja ljudskih i vjerskih prava te tole-

rancije različitog mišljenja. Sve navedeno po meni je oličenje praktičnog kršćanskog nazora o svijetu (barem kako ga ja vidim). Moralo bi biti jasno kako je Europska unija zajednički prostor na kome žive ljudi različitih nacionalnih, vjerskih i drugih uvjerenja te kako stoga mora održavati spomenute različitosti i međusobnu toleranciju.

Je li ideja utemeljenja Europske unije na kršćanskim vrijednostima konačno poražena tijekom rasprave o nikada usvojenome Europskom ustavu (kasnije zamijenjenoga Lisabonskim ugovorom), a u kome je u konačnici izbačen svaki spomen europskih kršćanskih korijena?

Navedeni propust držim pogreškom koja se nije smjela dogoditi. Naravno, imajući na umu bogatstvo današnjih europskih korijena, trebalo se opsežnije osvrnuti o političkim, kulturnim i ideološkim temeljima današnjeg zajedničkog europskog prostora. Kršćanstvu je tu moralo biti dano iznimno važno mjesto.

Mnogi se lideri u Europskoj uniji diče njezinom ulogom u promoviranju mira, demokracije i ljudskih prava, a koja je okrunjena Nobelovom nagradom za mir dodijeljenom Europskoj uniji 2012. Međutim, kad gledamo teške konflikte u svijetu, poput rata u Siriji, situacije u Afganistanu, Etiopiji, i drugdje, nitko ne očekuje da će Europska unija svojom intervencijom donijeti mir, dok mnogi to očekuju od Amerike, Rusije ili Kine. Kako vi ocjenjujete stvarni doprinos Europske unije miru u svijetu ili nekome novom valu demokratizacije?

Europska unija nema zajedničku vojnu silu, pa kako onda očekujete da će svojim intervencijama donijeti stvaran mir negdje u svijetu? Naravno, kad nemate vojnu silu nitko vas se previše ne boji. Dobro ste u pitanju istaknuli: nitko ne očekuje... Ipak, mala dopuna: od Europske unije svi očekuju humanitarnu i financijsku pomoć.

Takav oblik utjecaja ili „mekane moći“ (tj. djelovanja utemeljenog na kooperaciji, a ne prisili) nije nepoznat, a ponekad je bio i uspješan u rješavanju kriznih situacija. Problem s ovakvim pristupom je dvojak: s jedne strane, što ako agresora ne možete prisiliti na povlačenje apelima i sankcijama te s druge, što ako neka organizacija postane previše zavisna ili naviknuta na koncepciju „mekane moći“? Znae, Europska unija uvijek me je podsjećala na snažnog čovjeka koji je uglavnom najbolji u četvrti ili selu, ali se ne želi nikome previše zamjerati! Što je zaista šteta, jer smatram da bi Europska unija svjetskom miru i demokraciji mogla daleko učinkovitije pridonijeti, primjerice ustrojem zajedničkih mirovnih snaga.

Cijeli je europski kontinent po pitanju migranata podijeljen još od velikoga vala 2015. godine do danas. Iako se čini da su se mnoge iluzije (“Wir schaffen das!”, Mi to možemo!, što je 2015. izgovorila kancelarka Merkel) od tada razbile te osobito granične zemlje sve više štite vanjske granice od nekontroliranih migrantskih valova, ipak je i danas činjenica i kako Bjelorusija ili Turska neprekidno Europsku uniju ucjenjuju migrantima. Kako Vi na to gledate, što je potrebno kako bi se to pitanje dugoročno riješilo?

Ne slažem se s nekim tvrdnjama u Vašem pitanju. Koliko ja pratim situaciju, problematika migranata u Njemačkoj nije neki preveliki problem i znam za tisuće primjera u kojima su se useljenici savršeno dobro uklopili u njemačko društvo. Istina je kako socijalizacija vrlo dugo traje, ali je jednako istina i kako Europska unija bez pametne useljeničke politike nema budućnosti. Smatram kako se Europska unija previše prestrašila antimigrantskih i drugih radikalno desnih političkih stranaka i pokreta, pa je stoga znatno pooštrila politiku na vanjskim granicama. Ovdje se potom vidi koliki je problem kad vas drugi vide gotovo samo

kao sigurnu kuću: svi žele doći kod vas, što izaziva nepoželjne domaće reakcije. Daleko bi pametnije bilo snažno intervenirati u Iraku, Afganistanu ili Siriji te tamo (sada je jasno na sasvim drugačiji način od aktualnoga) uspostaviti moderno demokratsko i stabilno društvo. Zajedno sa SAD-om, Europska unija često zaboravlja kako nije dovoljno samo biti najbolji (najbogatiji, najmoderniji i sl.), nego se tako treba i ponašati.